

Małgorzata Przeniosło

(Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)

TOWARZYSTWO PEDAGOGICZNE WE LWOWIE W LATACH 1868–1906 (WYBRANE ZAGADNIENIA)

Na fali zmian ustrojowych, jakie w latach sześćdziesiątych XIX wieku przeżywała Monarchia Austro-Węgierska¹, w 1868 r. utworzono we Lwowie Towarzystwo Pedagogiczne (TP)². Głównym celem nowo powstałej struktury było włączenie się w prace na rzecz reformy szkolnictwa galicyjskiego. Lwowskiej centrali podlegały placówki terenowe, ich liczba szybko rosła od pierwszych miesięcy działalności Towarzystwa. Już w 1868 r. powstało 19 oddziałów TP, wśród nich m.in. w Białej, Drohobyczu, Jaśle, Kołomyi, Krakowie, Nowym Sączu, Przemyślu, Rzeszowie, Tarnopolu i Tarnowie. W 1869 r. utworzono 7, a w 1870 r. – 6 kolejnych oddziałów³. Według danych z roku szkolnego 1868/1869 do TP należało 1500 osób, w następnych trzech latach było to odpowiednio: 2200, 2400 i 2500 członków⁴.

Pomysł utworzenia Towarzystwa będącego reprezentantem środowisk oświatowych zrodził się spontanicznie. Niemal równocześnie taką potrzebę zaczęło artykułować wiele osób, do najaktywniejszych wśród nich należał językoznawca i pedagog Bronisław Trzaskowski. Lansował on ideę założenia stowarzyszenia, które byłoby federacją autonomicznych oddziałów terenowych. Ostatecznie przy tworzeniu Towarzystwa zaczęto realizować jednak pomysł redaktora czasopisma „Szkoła”, profesora lwowskiej Akademii Technicznej, Karola Maszkowskiego. Uważał on, że nie należy czekać na zawiązywanie się kół lokalnych lecz od razu

¹ Wśród wprowadzonych w tamtym okresie uregulowań znalazły się postanowienia, które przyniosły duże swobody w zakresie tworzenia stowarzyszeń.

² Pozostałość aktowa Towarzystwa przechowywana jest w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie (CPAHU). W skład zespołu (fond 445) Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego we Lwowie (PTP) wchodzi w sumie 149 jednostek archiwalnych. Znajdujemy w nich zarówno materiały dotyczące funkcjonowania struktury centralnej Towarzystwa, jak i jego oddziałów terenowych. CPAHU jest placówką przechowującą materiały także kilkunastu innych towarzystw naukowych, oświatowych i kulturalnych. Wśród nich znajdują się m.in. akta działających we Lwowie: Polskiego Towarzystwa Historycznego (fond 711), Polskiego Towarzystwa Filozoficznego (fond 712), Polskiego Towarzystwa Filologicznego (fond 713), Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego (fond 843).

³ *Księga jubileuszowa Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego 1868–1908*, Lwów [1908], s. 62, 64.

⁴ „Szkoła”, nr 42 z 20 X 1877, s. 409.

organizować strukturę centralną. W pracach Towarzystwa widział udział nie tylko osób zawodowo związanych ze szkolnictwem. Na początku 1868 r. Maszkowski ogłosił zwołanie zjazdu pedagogicznego, na którym miały być dyskutowane najważniejsze problemy oświaty Galicji⁵. Przewodniczenie Zjazdowi powierzono Antoniemu Małeckiemu, profesorowi literatury polskiej na miejscowym Uniwersytecie⁶, członkowi Rady Szkolnej Krajowej. W obradach, które odbyły się w lutym 1868 r., wzięło udział w sumie kilkaset osób z całej Galicji, dla większości uczestników udział w tak dużym zgromadzeniu był nowym doświadczeniem. Przeważali nauczyciele, wśród nich znajdowali się zarówno Polacy jak i Ukraińcy, poza nauczycielami bardziej liczną reprezentację mieli także duchowni. Tematyka obrad była różnorodna, nieraz jedynie pośrednio związana z problemami oświatowymi, choć oczywiście dominowały zagadnienia dotyczące szkolnictwa galicyjskiego, a szczególnie tych jego obszarów, które wymagały szybkich zmian. Najważniejszym postanowieniem Zjazdu była decyzja o zawiązaniu Towarzystwa Pedagogicznego⁷.

Zgodnie z pierwotnymi założeniami, TP grupowało jako członków nie tylko nauczycieli, ale także inne osoby, które interesowały się sprawami szkolnictwa i które chciały bardziej czynnie wpływać na jego przekształcanie (byli wśród nich m.in. duchowni, urzędnicy, lekarze, dziennikarze, adwokaci, sędziowie)⁸. Wśród nauczycieli znajdowali się zarówno nauczyciele ludowi (ci stanowili procentowo najliczniejszą grupę), nauczyciele szkół średnich, jak i wykładowcy szkół wyższych (w największym stopniu lwowskich Uniwersytetu i Politechniki). Szerokie było także spektrum zagadnień, którymi interesowało się i które podejmowało Towarzystwo. Wśród zadań, jakie TP postawiło sobie już w pierwszym okresie istnienia, była poprawa warunków materialnych nauczycieli ludowych, także podjęcie zabiegów mających na celu wzrost prestiżu społecznego tej grupy zawodowej.

Silne akcentowanie w pracach Towarzystwa problematyki szkolnictwa ludowego, nie pozostało bez wpływu na pomysł, który wypłynął ze środowiska nauczycieli szkół średnich i wyższych, o zawiązaniu oddzielnej organizacji reprezentującej te właśnie grupy. Trzeba podkreślić, że problemy szkolnictwa średniego nie należały jednak w pracach TP do marginalnych, były one często podejmowane chociażby na łamach periodyku Towarzystwa – „Szkoła”⁹. Poza tym środowisko

⁵ Wsparcia przy upowszechnianiu pomysłu zwołania zjazdu udzielił redaktor „Gazety Narodowej” Jan Dobrzański.

⁶ Małecki cieszył się w środowisku polskim dużym autorytetem. Wynikało to z jego dokonań naukowych, a także faktu dość silnego ziemienia Uniwersytetu w tym okresie.

⁷ Ze względu na rozległość problemu w tekście znajdują się informacje tylko na temat wybranych wątków z historii TP. Mowa będzie o celach i głównych formach działalności Towarzystwa, władzach naczelnych organizacji, a także o funkcjonowaniu niektórych struktur terenowych TP.

⁸ Wielośrodowiskowy skład TP udobitniał także fakt powierzania funkcji prezesa tej organizacji osobom o profesji innej niż nauczycielska (zob. krótkie biogramy prezesów zamieszczone w aneksie).

⁹ Podczas zjazdów TP przez szereg lat funkcjonowała oddzielna „sekcja dla spraw szkół średnich”, nie zdołała ona jednak we własnym zakresie podjąć bardziej intensywnych prac, które mocniej odbiłyby się na rozwiązywaniu problemów szkolnictwa średniego w Galicji.

nauczycieli szkół średnich i wyższych miało od początku istnienia TP znaczący udział we władzach centralnych organizacji. Ostatecznie jednak w 1884 r. doszło do utworzenia oddzielnego Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Do jego struktur przeszła nie tylko część szeregowych członków, ale także osoby z kręgu kierownictwa TP (m.in. Zygmunt Samolewicz, Józef Solecki, Bronisław Trzaskowski)¹⁰. Jednak i w kolejnych latach wśród członków Towarzystwa Pedagogicznego znajdowały się w niewielkiej liczbie osoby będące nauczycielami szkół średnich i wyższych.

Towarzystwo Pedagogiczne kładło szczególny nacisk na reformę szkolnictwa ludowego, w tym na powiększanie liczby placówek tego szczebla. Ważnym zadaniem było jednak także tworzenie nowych jednostek szkolnych szczebla średniego. Niektóre z nich powstawały w wyniku bezpośrednich starań poszczególnych oddziałów Towarzystwa. Tak było chociażby w przypadku nowo uruchomionych szkół żeńskich¹¹: w 1869 r. w Tarnowie (5-klasowa średnia szkoła żeńska) oraz w Rzeszowie (progimnazjum żeńskie), w 1870 r. w Stanisławowie (3-klasowa wyższa szkoła żeńska), w 1872 r. w Jarosławiu (3-klasowa wyższa szkoła żeńska), w 1873 r. w Kołomyi (3-klasowa wyższa szkoła żeńska), w 1876 r. w Stryju (3-klasowa wyższa szkoła żeńska), w 1883 r. w Sanoku (wyższa szkoła żeńska), w 1884 r. w Jaśle (wyższa szkoła żeńska)¹². Staraniem oddziałów uruchamiano także szkoły przemysłowe: w 1880 r. w Jarosławiu, w 1882 r. w Przemyślu, Rzeszowie, Sokalu oraz w Tarnowie (od 1887 r. handlowo-przemysłowa), w 1883 r. w Drohobyczu i Stanisławowie, a w 1885 r. w Brzeżanach i Nowym Sączu¹³.

Organizacja przykładała dużą wagę do prowadzenia działalności wydawniczej. Jej celem było zaopatrzenie szkół w nowe podręczniki, propagowanie nowoczesnych metod nauczania, podnoszenie ogólnej wiedzy nauczycieli, popularyzacja nauki, dostarczanie młodzieży lektur ułatwiających proces nauczania, także mających charakter ogólnorozwojowy¹⁴. Co nie było bez znaczenia, działalność wydawnicza należała też do ważniejszych źródeł dochodów organizacji¹⁵. W sumie w latach 1868–1908, a więc w okresie czterdziestu lat istnienia

¹⁰ Organem nowej organizacji stało się „Muzeum”.

¹¹ Szkolnictwo żeńskie należało do mocno zaniedbanych, stąd szczególna aktywność struktur TP w jego rozwoju. Towarzystwo kładło także nacisk na organizację różnego rodzaju wykładów i szkoleń dla kobiet.

¹² Na temat prac Towarzystwa na polu zakładania szkół dla dziewcząt pisze E. Karcz, *Towarzystwa pedagogiczne w Galicji i na Śląsku Cieszyńskim na przełomie XIX i XX wieku (wybrane aspekty)*, Opole 1999, s. 47–53.

¹³ *Księga Jubileuszowa...*, s. 66.

¹⁴ W specjalnej odezwie skierowanej do władz oddziałowych Zarząd Główny w 1877 r. wymieniał zasadnicze cele działalność wydawniczej TP: „1. Rozpowszechnianie zdrowych zasad pedagogicznych; 2. Dostarczanie nauczycielom metodycznie opracowanych podręczników do nauki szkolnej; 3. Rozszerzanie takich wiadomości, jakie każdemu oświeconemu obywatelowi kraju, a przede wszystkim nauczycielowi, wiedzieć należy”. „Szkoła”, nr 9 z 3 marca 1877, s. 88.

¹⁵ Szerzej o źródłach finansowania TP zob. E. Karcz, *dz. cyt.*, s. 24–27.

Towarzystwa, jego nakładem ukazało się 114 pozycji dla młodzieży, 56 pozycji przeznaczonych dla nauczycieli i wychowawców, 47 tytułów podręczników szkolnych, 38 dzieł naukowych, 19 prac o charakterze popularnym. Poza tym wydawano śpiewniki, mapy, druki do użytku szkolnego, zbiory ustaw i przepisów, a także różnego rodzaju pomoce szkolne¹⁶.

Towarzystwo posiadało własny periodyk. Pismo pedagogiczne „Szkoła” zostało założone przez lwowskiego księgarza i działacza oświatowego Karola Wilda, było ono przedsięwzięciem prywatnym. Już wkrótce łamy czasopisma zostały udostępnione TP, a następnie „Szkoła” została przekazana Towarzystwu na własność¹⁷. Kolejnymi redaktorami periodyku byli: Karol Maszkowski (funkcję pełnił w roku 1868), Bronisław Trzaskowski (1869–1870), Paulin Świącicki (1870–1871), Zygmunt Samolewicz (1873–1875), Łucjan Tatomir (1876–1882), Bolesław Baranowski (1882–1885), Ludwik Dziedzicki (1885), Romuald Starkeł (1886–1888), Mieczysław Baranowski (1888–1895), Mieczysław Warmcki (1896–1897), Szczęsny Parasiewicz (1898–1900), Karol Falkiewicz (1900), Ludwik Pierzchała (od 1902)¹⁸. Okres pełnienia funkcji przez poszczególnych redaktorów był stosunkowo krótki, trwał nie dłużej niż kilka lat, w przypadku połowy z nich jedynie rok lub dwa lata.

Ciałami Towarzystwa decydującymi o strategicznych kierunkach jego rozwoju były Walne Zgromadzenia Członków i Walne Zgromadzenia Delegatów. Te pierwsze zwoływano do 1902 r., od 1903 r. zostały zastąpione drugą z wymienionych form obradowania¹⁹. Walne Zgromadzenia Członków organizowano każdego roku, najczęściej w lipcu. W miarę możliwości starano się, by kolejne spotkania urządzić w innych miejscowościach Galicji, choć w niektórych ośrodkach odbyły się one częściej niż jeden raz. W samym Lwowie Zgromadzenia Członków urządzono w roku: 1868 (Zjazd Założycielski – 24, 25 lutego), 1869, 1871, 1873, 1886, 1894, 1898 i 1902. W Krakowie takie spotkania zorganizowano: w 1869, 1881 i 1900; w Przemyślu: w 1874, 1885 i 1901; natomiast w Stanisławowie: w 1875, 1887 i 1897. Wszystkie Zgromadzenia Delegatów w interesującym nas okresie (do 1906 r.) urządzano we Lwowie. Podobnie jak Zgromadzenia Członków odbywały się one raz w roku. Obrady Zgromadzenia Członków trwały 2 lub 3 dni, Delegatów 1 lub 2 dni.

¹⁶ *Księga Jubileuszowa...*, s. 70.

¹⁷ W 1891 r. na rynku pojawił się konkurent „Szkoły”, skierowane do nauczycieli ludowych w Galicji Zachodniej pismo „Szkolnictwo Ludowe”. Periodyk (z przerwami) ukazywał się do 1913 r., był silnie krytyczny wobec TP. Szerzej zob. S. Truchim, E. Podgórska, *Z początków zawodowego ruchu nauczycielskiego*, Warszawa 1958, s. 135–218.

¹⁸ *Księga jubileuszowa...*, s. 59; *Związek Nauczycielstwa Polskiego. Zarys dziejów 1905–1985*, oprac. F. Filipowicz, B. Grześ, S. Michalski, M. Walczak, Warszawa 1986, s. 43. Bogata dokumentacja Redakcji „Szkoły” znajduje się w przywołanym (w przypisie nr 2) zespole PTP (fond 445, o. 1) przechowywanym w CPAHU. Materiały takie zawierają przede wszystkim następujące jednostki (spr.): 15, 17, 22, 24, 29, 32, 35, 39, 40, 43, 56, 63, 64, 68.

¹⁹ Protokoły z kolejnych Walnych Zgromadzeń Delegatów zob. CPAHU, PTP, f. 445, o. 1, spr. 51.

Pierwszym prezesem TP został profesor prawa rzymskiego, wykładowca Uniwersytetu we Lwowie Józefat Zielonacki (funkcję pełnił w 1868 r.)²⁰. Kolejni dwaj: Karol Maszkowski (1869) i Feliks Strzelecki (1870–1872) byli profesorami lwowskiej Akademii Technicznej (późniejszej Politechniki). Następnym prezesem, pełniącym swą funkcję zdecydowanie dłużej niż jego poprzednicy (w latach 1873–1891) był Zygmunt Sawczyński. W okresie prezesostwa zajmował on stanowisko dyrektora seminarium nauczycielskiego we Lwowie, sprawował także mandat posła do galicyjskiego Sejmu Krajowego i do parlamentu austriackiego, był również członkiem Rady Szkolnej Krajowej. W analizowanym okresie (do 1906 r.) funkcję prezesa pełnili jeszcze: książę Jerzy Czartoryski (1892–1896), Stanisław Szczepanowski (1897) i Godzimir Małachowski (1898–1908). Pierwszy z wymienionych, dochody czerpał z rodzinnych posiadłości ziemskich, przez kilka kadencji zasiadał także w parlamencie. Stanisław Szczepanowski (również parlamentarzysta) był ekonomistą, pionierem przemysłu naftowego w Galicji Zachodniej, a także dziennikarzem. Godzimir Małachowski z zawodu prawnik, początkowo realizował się jako sędzia, następnie adwokat, na przełomie wieków był prezydentem Lwowa. Również on zasiadał w parlamencie²¹.

W kierowaniu Towarzystwem prezesa wspierał wiceprezes, od 1901 r. było to dwóch wiceprezesów. Od początku istnienia TP do 1906 r. funkcję wiceprezesa pełnili: Stanisław Sobieski (1868), Feliks Strzelecki (1869–1870), Teofil Gerstman (1871–1891), Ludwik Dziedzicki (1892), Karol Rawer (1893), Julian Fąfara (1895–1896, 1899, 1900–1901), Tomasz Tokarski (1897–1898), Jan Solecki (1901–1906), Józef Szafran (1902–1903), Stanisław Głębiński (1904), Jan Wojtyga (1906–1907). Wśród wymienionych, jedynie Feliks Strzelecki z funkcji wiceprezesa „awansował” na stanowisko prezesa. Warto zwrócić uwagę, że wśród wiceprezesów znalazł się znany działacz polityczny Stanisław Głębiński.

Jak wcześniej wspomniano, już w pierwszym roku istnienia Towarzystwa utworzono 19 jego struktur terenowych. Ich liczba stopniowo rosła aż do lat dziewięćdziesiątych XIX wieku. W 1896 r. było ich 69. We wcześniejszych latach odpowiednio: w 1875 – 32, 1878 – 40, 1889 – 48, 1892 – 61. Po wspomnianym roku 1896, liczba oddziałów zaczęła spadać, już w kolejnym roku było ich 57. Takie wielkości utrzymywały się w ciągu kilku kolejnych lat, by w 1902 r. spaść do poziomu 20. W następnych latach liczba oddziałów jednak ponownie powiększyła się, w 1904 r. było ich już 39, w 1905 – 36²². Oddzielną kwestię stanowi liczebność poszczególnych oddziałów, brak na ten temat szczegółowych danych, jednak generalnie wraz ze zmniejszaniem się liczby oddziałów, na ogół

²⁰ Planowano, że funkcję prezesa mógłby objąć przewodniczący Zjazdowi Założycielskiemu TP profesor Antoni Małecki, ten jednak godności tej nie chciał przyjąć.

²¹ Biogramy prezesów TP zostały zamieszczone na końcu tekstu, w aneksie.

²² *Księga Jubileuszowa...*, s. 64.

spadała też liczba należących do nich członków. Na liczbę członków Towarzystwa spory wpływ miały odplywy jakie notowano po utworzeniu Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych i powstaniu Ruskiego Towarzystwa Pedagogicznego.

Istnienie niektórych struktur terenowych było silnie uzależnione od aktywności członków jego kierownictwa. Gdy ci zaczynali mniej się angażować w pracę, zwykle zamierał cały oddział i faktycznie istniał jedynie „na papierze” lub nawet w ogóle ulegał likwidacji. Impulsy płynące ze strony nowego kierownictwa często ponownie pobudzały do pracy całą strukturę. Szeregowi członkowie zwykle sami nie czuli się na siłach, by podejmować na swoim terenie bardziej ambitne przedsięwzięcia. Zazwyczaj niewiele pomagały też próby aktywizacji płynące ze strony władz centralnych organizacji. Niektóre struktury były tworam bardzo krótkotrwałymi. Przykładowo oddział Towarzystwa w Dąbrowie istniał tylko przez rok (1905), oddział w Czarnym Dunajcu zawiązany w 1903 r. przetrwał do roku 1905, oddział w Dobczycach zaczął funkcjonować w 1904 r., w 1906 r. faktycznie przestał istnieć. Obok mniej aktywnych istniały struktury bardzo prężne, choć czasem i one miały okresy słabszej aktywności. Poniżej zamieszczono skrótove informacje o działalności kilku struktur terenowych (wybrano nie tylko oddziały wyróżniające się bardzo dużą aktywnością).

Oddział w Białej

Utworzono go w pierwszym roku istnienia Towarzystwa, a więc w 1868 r. Szybko rozwijał się szczególnie przez pierwszych dwadzieścia lat istnienia, potem jego działalność została ograniczona, szczególnie słaba była na początku XX wieku. Wówczas liczba członków płacących składki spadła do kilkunastu osób, w okresie wcześniejszym w niektórych latach było to nawet ponad 130 osób. Początkowo oddział organizował każdego roku od dwóch do czterech walnych zgromadzeń członków, poza tym liczne zebrania z odczytami (referentami na ogół byli członkowie oddziału). Struktura bialska w 1873 r. założyła kółko pedagogiczne w Oświęcimiu, w kolejnych latach także w Żywcu, Wilamowicach, Rajczy, Białej i Kętach. Kółka organizowały zebrania, na części z nich urządzano pokazowe lekcje (po pokazie lekcje były omawiane). Zebrania łączyły się często także z odczytami i pogadankami. Niektóre koła w swoich siedzibach zakładały własne biblioteczki. Do grona aktywnych działaczy oddziału w Białej należy zaliczyć notariusza dra Edwarda Stiasnego, który przez dwadzieścia lat pełnił funkcję prezesa i Alfreda Munka, długoletniego wiceprezesa. Pracę oddziału finansowano głównie ze składek członkowskich, ale także dzięki dochodom z organizowanych ogólnie dostępnych odczytów oraz imprez rozrywkowych (balów i zabaw tanecznych). W okresie dużej aktywności oddziału nadwyżka środków, jakimi dysponowano, umożliwiała utworzenie funduszu pożyczkowego i zapomogowego dla członków.

Oddział w Brzeżanach

Oddział powstał w 1868 r. Walne zgromadzenia zwoływano zwykle 1–2 razy w roku. Wśród podejmowanych na nich uchwał znajdowały się wnioski dotyczące poprawy funkcjonowania szkolnictwa ludowego, wzmocnienia pozycji prawnej nauczycieli, odpowiedniego zabezpieczenia wdów i sierot po nauczycielach ludowych. Na walnych zgromadzeniach rozważano także bardziej szczegółowe kwestie dotyczące procesu nauczania i różnego rodzaju kwestii metodycznych. Podstawę dyskusji stanowiły odczyty i wykłady prezentowane podczas obrad. Ich tematyka była różnorodna, można przytoczyć kilka przykładowych tytułów prezentacji: O karności szkolnej; Czy może nauczyciel bez szkody wychowania żądać od ucznia bezwzględnego posłuszeństwa?; Jakich metod używa obecnie szkoła przy nauczaniu; O ile nauka o budowie ciała ludzkiego da się zastosować w szkole ludowej; Baczność nauczyciela na fizyczne zdrowie ucznia; O kształceniu pamięci; Jakim sposobem może nauczyciel nauką swoją rozwijając umysł, kształcić równocześnie serca dzieci. Wśród bieżących form aktywności oddziału, kilka lat po jego utworzeniu, znalazła się działalność pożyczkowa (spłaty odbywały się w małych ratach miesięcznych). Ze względu na konieczność wykorzystywania posiadanych środków na realizację innych zadań fundusz pożyczkowy zlikwidowano w 1894 r., w tymże roku zawiązano jednak w łonie oddziału „Towarzystwo wzajemnej pomocy nauczycielskiej”²³. Wśród dużych przedsięwzięć oddziału należy wymienić zainicjowanie działalności szkoły przemysłowej uzupełniającej. Po roku szkoła stała się placówką publiczną. W 1882 r. z inicjatywy oddziału założono też „Towarzystwo Przyjaciół Dzieci”. Jego zadaniem było zapewnienie najuboższym uczniom szkół ludowych zaopatrzenia w odzież, obuwie i pomoce szkolne. Na początku XX wieku w ramach oddziału istniało sześć kółek pedagogicznych (w 1905 r. liczące 20 członków kółko w Brzeżanach zorganizowało trzymiesięczny kurs koszykarstwa dla młodzieży). W siedzibie oddziału w Brzeżanach funkcjonowała niewielka biblioteka. Warto jeszcze wspomnieć o inicjatywie oddziału zwołania w 1906 r. powiatowego wiecu nauczycielskiego, na który przybyli niemal wszyscy miejscowi nauczyciele (wątkiem wiodącym była kwestia poprawy sytuacji materialnej nauczycieli). W sprawie zwołania wiecu podjęto współpracę z oddziałem brzeżańskim Ruskiego Towarzystwa Pedagogicznego. W latach 1868–1906 funkcję prezesa oddziału TP w Brzeżanach pełnili: Antoni Łuczkiwicz (nauczyciel gimnazjalny, później burmistrz Brzeżan), ks. dr Antoni Kosiński, Mateusz Kurowski (dyrektor gimnazjum), Karol Rawer (nauczyciel gimnazjalny), Jan Kazienko, Kornel Freund (inspektor szkolny), Jan Orobkiewicz i Stanisław Sawicz (kierownik szkoły ludowej).

²³ W 1901 r. z inicjatywy oddziału utworzono fundusz składkowy, dzięki któremu udzielano wsparcia członkom na wypadek śmierci w rodzinie (doraźne zapomogi w wysokości od 30 do 100 koron).

Oddział w Gródku Jagiellońskim

Początkowo region gródecki leżał w obszarze działania oddziału lwowskiego. W 1874 r. zawiązano kółko pedagogiczne w Gródku jako filię oddziału lwowskiego, po czterech latach, w 1878 r. powstał w Gródku oddzielny oddział. Pierwszym jego prezesem został książę Ludwik Poniński²⁴, czynnie włączył się on w poszczególne inicjatywy kierowanej przez siebie struktury. Jedną z pierwszych z nich było zawiązanie kółka muzycznego (śpiew kościelny, także utwory świeckie), w jego pracach brali udział nie tylko miejscowi nauczyciele. Kółko urządzało koncerty, niektóre o charakterze dochodowym. Przy oddziale funkcjonowała biblioteka, część jej zasobów, aby ułatwić korzystanie z książek, umieszczono w siedzibie podległego oddziałowi kółka pedagogicznego w Janowie. Kółka istniały także w trzech innych miejscowościach: w samym Gródku, Rudnie i Komarnie. Dwa ostatnie z wymienionych w 1887 r. zawiązały oddzielny oddział rudzieński. Każde z kółek kilka razy w roku organizowało posiedzenia, na których zebrani mieli możliwość uczestniczenia w pokazowych lekcjach. Po obejrzeniu lekcji organizowano dodatkowo odczyt naukowy i dyskusję. Formą aktywności oddziału była także organizacja popularnych odczytów dla społeczeństwa, urządzało je nawet w niewielkich miejscowościach. Odczyty dotyczyły m.in. kwestii unowocześnienia gospodarstw rolnych (kwestia płodozmianu, zakładanie sadów, zakładanie pasiek), niektóre tematycznie były poświęcone zagadnieniom z zakresu literatury, przyrody, wynalazczości. Oddział silnie zaangażował się w tworzenie różnych struktur organizacyjnych, wśród nich znajdowało się koło Towarzystwa Szkoły Ludowej, Towarzystwo Przyjaciół Biednych Dzieci, kółko rolnicze działające na przedmieściach Gródka.

Oddział w Tarnowie

Oddział tarnowski był jedną z pierwszych struktur terenowych TP, został utworzony w czerwcu 1868 r. Miało to miejsce na specjalnie w tym celu zorganizowanym zebraniu, w którym wzięło udział ponad 80 osób, głównie okoliczni nauczyciele. Początkowo obszar działalności oddziału obejmował pięć powiatów: Tarnów, Dąbrowa, Pilzno, Brzesko i Grybów (częściowo). Oddział tarnowski zarówno pod względem aktywności jak i liczby członków należał do najprężniejszych w skali całej Galicji (ustępował jedynie oddziałowi lwowskiemu i krakowskiemu). Wśród członków, w składach kolejnych Zarządów, w znacznej liczbie byli obecni nie tylko przedstawiciele środowiska nauczycielskiego²⁵. Faktycznie stanowiło to o sile oddziału i znajdowało przełożenie na masowość akcji urządzanych przez strukturę tarnowską. Wśród pierwszych inicjatyw oddziału wymienić można m.in.

²⁴ Wybieranie przedstawicieli arystokracji na prezesów oddziału było charakterystyczne również w kolejnych latach. W przypadku oddziału gródeckiego funkcję tę pełnili także: hrabia August Dzieduszycki, hrabia Stanisław Piniński i baron Adolf Brunicki.

²⁵ W składach Zarządów oddziału osób, które nie pracowały jako nauczyciele, zwykle było ok. 50%.

założenie w 1869 r. szkoły dla więźniów (przez kilka lat utrzymywano ją z własnych funduszy); podjęcie działań, których efektem było uruchomienie w 1869 r. pierwszej w Galicji żeńskiej szkoły średniej – czteroklasowego (później pięcioklasowego) prywatnego gimnazjum żeńskiego (oddział utrzymywał szkołę do 1881 r.); założenie w 1870 r. biblioteki oddziałowej; wybudowanie za własne fundusze w 1871 r. w Tarnowie sali gimnastycznej; czynienie od 1870 r. zabiegów mających na celu utworzenie w Tarnowie seminarium nauczycielskiego, czego efektem było uruchomienie takowego w 1874 r. (placówka została przeniesiona do Tarnowa z Nowego Sącza). Szereg inicjatyw oddział podejmował także w kolejnych latach. Struktura tarnowska starała się prowadzić własną działalność wydawniczą, wydano m.in. kilka broszury, wśród nich: *Wady w obecnym ustroju szkół ludowych* i *O antypatii ludzi do szkoły*. Trzeba wspomnieć, że w 1872 r. Tarnów gościł uczestników VI-tego Walnego Zjazdu Towarzystwa Pedagogicznego. Zjazdowi towarzyszyły liczne przedsięwzięcia dodatkowe (festyn, koncert, wystawa, loteria fantowa). Ponownie uczestników Zjazdu (XVIII) miasto gościło w 1884 r. Osłabienie oddziału nastąpiło w drugiej połowie lat osiemdziesiątych, szeregi opuściła większość nauczycieli szkół średnich w związku z utworzeniem w Tarnowie oddziału Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. W tym czasie doszło też do ograniczenia obszaru działalności struktury tarnowskiej w związku z utworzeniem nowych oddziałów. Na bazie dotychczasowych kółek pedagogicznych funkcjonujących na jej terenie powstały cztery nowe oddziały: w Brzesku (kółko Wojnicz, Zakliczyn, Radłów); Dąbrowie (Dąbrowa, Żabno); Grybowie (Ciężkowice); Pilźnie (Pilzno, Radomyśl). Na skutek wspomnianych okoliczności liczba członków TP w oddziale spadła do 60–70 osób (i utrzymywała się na tym poziomie w kolejnych latach). Władze starały się jednak i w tym okresie podejmować nowe inicjatywy, wśród nich można wspomnieć chociażby o realizacji w 1897 r. pomysłu utworzenia szkoły dla analfabetów. Tak jak praktycznie wszystkie struktury terenowe TP, przez cały okres istnienia oddział mocno angażował się w nagłaśnianie potrzeby poprawy warunków materialnych nauczycieli, obniżenia ich wieku emerytalnego, poszukiwania lepszych rozwiązań w procesie nauczania, poprawy warunków funkcjonowania szkół. W latach 1868–1906 funkcję prezesa oddziału pełnili: Tymoteusz Mandybur (dyrektor gimnazjum), dr Józef Stojałowski (adwokat), Bronisław Trzaskowski (dyrektor gimnazjum)²⁶, Roman Vimpeller (nauczyciel gimnazjalny), Franciszek Nowicki (inspektor szkolny), ks. Franciszek Leśniak (proboszcz); dr Karol Benoni (dyrektor gimnazjum)²⁷.

²⁶ Trzaskowski znajdował się wśród inicjatorów powstania TP, była o nim mowa w początkowych fragmentach tekstu.

²⁷ Szersze informacje na temat przedstawionych oddziałów znaleźć można w następujących pozycjach: *Księga jubileuszowa...*, s. 76, 77, 81–86, 102–105, 183–190; CPAHU, PTP, fond 445, o. 1, spr. 9, 23, 27, 28, 66; „Szkola”, nr 4 z 26 I 1878, s. 30, 31; nr 22 z I VI 1878, s. 174; nr 13 z 27 III 1880, s. 105; nr 2 z 13 I 1883, s. 13, 14; nr 42 z 20 X 1883, s. 336; nr 3 z 16 I 1897, s. 31, 32; nr 4 z 26 I 1901, s. 32.

* * *

Założone w 1868 r. Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie było stowarzyszeniem zawodowo-naukowym²⁸ środowiska nauczycielskiego w Galicji. Zajmowało się rozwojem szkolnictwa (szczególnie ludowego)²⁹, sprawami bytowymi nauczycieli, także ich samokształceniem i doskonaleniem zawodowym. Początkowo organizacja grupowała zarówno nauczycieli szkół ludowych, średnich jak i w pewnej liczbie także wyższych. W związku z utworzeniem własnej organizacji przez drugą i trzecią z wymienionych grup, przynależność ich przedstawicieli do TP od 1884 r. została znacznie uszczuplona. Członkami organizacji byli także przedstawiciele innych środowisk, przede wszystkim osoby zainteresowane usprawnieniem funkcjonowania systemu oświatowego w Galicji. W 1906 r. zdecydowano się na zmianę nazwy, Towarzystwo Pedagogiczne zostało przekształcone w Polskie Towarzystwo Pedagogiczne. Tym samym bardziej jednoznacznie określono charakter narodowościowy organizacji. Już jednak wcześniej nauczyciele Ukraińcy stworzyli działające w Galicji Wschodniej własne stowarzyszenie – Ruskie Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie. W 1921 r. PTP weszło w skład Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych w Polsce. W strukturze tej znalazł się także m.in. Związek Dzielnicowy Stowarzyszeń Nauczycieli Polaków w Poznaniu. Stowarzyszenie działało do 1939 r.

²⁸ Elementy „naukowości” były obecne w niektórych tekstach, jakie zamieszczano na łamach organu Towarzystwa „Szkoła”. Widoczne były także chociażby podczas walnych zjazdów Towarzystwa. Szczególnie przez pierwsze dwadzieścia lat istnienia organizacji starano się silnie eksponować w programach tych spotkań, cykle odczytów i wykładów mających charakter popularnonaukowy. Potem stopniowo sprawy bieżące (szczególnie socjalne) zaczęły dominować nad pozostałymi kwestiami podejmowanymi na zjazdach. Towarzystwo (zarówno centrala, jak i oddziały) organizowało także wykłady (cykle wykładów) o charakterze otwartym, zwykle miały one charakter popularnonaukowy (popularny). O tego typu aktywności TP (wykładach popularnonaukowych) zob. R. Terlecki, *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii*, Wrocław 1990, s. 43–47.

²⁹ TP inicjowało zakładanie nowych placówek szkolnych, w tym także szczebla średniego (była o tym mowa w tekście). Towarzystwo aktywnie działało także chociażby na polu organizacji wypoczynku letniego dla uczniów. Począwszy od roku 1883 było organizatorem kolonii letnich dla chłopców. Urządzano je w różnych miejscowościach, najczęściej w Hucie Korostowskiej. Liczba dzieci objęta tą formą wypoczynku nie była duża, zwykle wynosiła 60–100 osób, najwięcej w 1889 r. – 115 chłopców. Towarzystwo pokrywało koszty zakwaterowania i wyżywienia, gwarantowało także opiekę nad wypoczywającymi (*Księga Jubileuszowa...*, s. 68, 69). Sprawozdania z organizacji i przebiegu kolonii były drukowane. Zob. np. *XXXII sprawozdanie kolonii wakacyjnej chłopców w Hucie Korostowskiej Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego*, Lwów 1914.

ANEKS

BIOGRAMY PREZESÓW TOWARZYSTWA PEDAGOGICZNEGO WE LWOWIE (1868–1906)

JÓZEFAT ZIELONACKI (PREZES W ROKU 1868)

Żył w latach 1818–1884, urodził się w rodzinnym majątku Goniczki w Wielkopolsce. Studia prawnicze ukończył w Berlinie, w 1849 r. habilitował się w Uniwersytecie Wrocławskim. W 1850 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim objął katedrę prawa rzymskiego, ale już w 1853 r. musiał opuścić Uniwersytet (podobnie jak kilku innych polskich profesorów). Wykładał prawo rzymskie w Innsbrucku (1853–1855), następnie w Pradze (1855–1857). W 1857 r. otrzymał zatrudnienie na Uniwersytecie we Lwowie, piastował tu m.in. funkcję dziekana Wydziału Prawnego, a następnie rektora. W latach 1867–1873 był członkiem austriackiego Trybunału Stanu. W 1868 r. powierzono mu godność prezesa nowo powstałego TP. Kłopoty ze zdrowiem zmusiły go do ustąpienia z tej funkcji, następnie także (w 1870) z katedry na Uniwersytecie. Ostatnie lata życia spędził w swym rodzinnym majątku.

KAROL MASZKOWSKI (PREZES W ROKU 1869)

Żył w latach 1831–1886, po studiach pracował jako nauczyciel w Krakowie (1854–1856), następnie w wyższej szkole realnej we Lwowie (1856–1962). Był matematykiem, interesował się jednak także rzeźbiarstwem, malarstwem i muzyką. Wziął czynny udział w powstaniu styczniowym. Po powrocie do Galicji objął posadę profesora mechaniki w Szkole Rolniczej w Dublinach, w 1867 r. otrzymał katedrę w Akademii Technicznej we Lwowie, w roku akademickim 1875/1876 pełnił funkcję rektora tej uczelni. Jego specjalnością naukową była geometria wykreślna. Funkcję prezesa TP pełnił w 1869 r., wcześniej, w 1868 r., był redaktorem pisma pedagogicznego „Szkoła”, współuczestniczył wówczas także w przygotowywaniu podręczników szkolnych w języku polskim. Zmarł we Lwowie.

FELIKS STRZELECKI (PREZES W LATACH 1870–1872)

Żył w latach 1823–1883, urodził się w Goleiszowie w powiecie mieleckim. Studiował w Wiedniu (prawo, matematykę i fizykę), następnie we Lwowie, gdzie w 1849 r. na miejscowym uniwersytecie uzyskał stopień doktora filozofii. Początkowo pracował jako nauczyciel gimnazjalny, następnie od 1856 jako profesor fizyki w Akademii Technicznej we Lwowie. W latach 1872–1874 był rektorem tej uczelni. W Akademii położył duże zasługi we wprowadzaniu wykładów w języku polskim. Był członkiem Akademii Umiejętności w Krakowie, członkiem korespondentem Towarzystwa nauk Ścisłych w Paryżu. We Lwowie był radnym kilku kadencji. Udzielał się w pracach TP (np. jako referent podczas odczytów) także po odejściu z funkcji prezesa. Zmarł we Lwowie.

ZYGMUNT SAWCZYŃSKI (PREZES W LATACH 1873–1891)

Żył w latach 1826–1893. Do gimnazjum uczęszczał w Buczaczu, studia uniwersyteckie odbył we Lwowie. W 1848 r. w dobie Wiosny Ludów był członkiem Centralnej Rady Narodowej we Lwowie. Był specjalistą w zakresie historii i filologii klasycznej. Pracował jako nauczyciel w Tarnowie, Krakowie, Czerniowcach i Samborze. W latach 1871–1892 był dyrektorem seminarium nauczycielskiego męskiego we Lwowie, w latach 1867–1893

członkiem Rady Szkolnej Krajowej. W 1865 r. powierzono mu mandat (z okręgu stryjskiego) do galicyjskiego Sejmu Krajowego, sprawował go do 1882 r. pełniąc m.in. funkcję zastępcy marszałka. W latach 1867–1879 oraz 1885–1891 był posłem do parlamentu austriackiego. W TP był prezesem najdłużej pełniącym swą funkcję. Szczególnie w początkowym okresie jego prezesury Towarzystwo przeżywało intensywny rozwój.

JERZY KONSTANTY CZARTORYSKI (PREZES W LATACH 1892–1896)

Żył w latach 1828–1912, był potomkiem rodziny magnackiej silnie zaangażowanej w prace o charakterze publicznym. Młodość spędził głównie w Wiedniu. Po śmierci ojca Konstantego Adama (1860) osiadł w rodzinnych dobrach w Wiązownicy. Zaczął się wówczas mocno angażować w różnego rodzaju prace społeczne. W latach 1867–1907 był posłem do galicyjskiego Sejmu Krajowego, natomiast w latach 1869–1871, 1873–1876 i 1879–1891 do parlamentu austriackiego. Od 1891 r. został członkiem dziedzicznym austriackiej Izby Panów. Początkowo był federalistą, później zbliżył się do konserwatystów wschodniogalicyskich (tzw. podolaków). Był dobrym mówcą, interesował się muzyką i sztuką. W rejonie swojego zamieszkania zakładał wzorcowe szkoły i czytelnie ludowe, starał się o podniesienie poziomu rolnictwa, rzemiosła, budował drogi.

STANISŁAW SZCZEPANOWSKI (PREZES W ROKU 1897)

Żył w latach 1846–1900, urodził się w Kościanach w Wielkopolsce. Kilkanaście lat przebywał w Anglii, gdzie po ukończeniu studiów pracował jako dziennikarz. Powrócił na ziemię polskie i osiadł w Galicji, tu zaangażował się w prace modernizacyjne w przemyśle naftowym (uważany jest za pioniera przemysłu naftowego w Galicji Wschodniej), stał się właścicielem kilku przedsiębiorstw tej branży. Kilukrotnie wybierano go na posła do parlamentu austriackiego (1886–1897) i galicyjskiego Sejmu Krajowego (1889–1899). Konieczność częstych wyjazdów do Wiednia odbijała się na kondycji jego zakładów przemysłowych, które ostatecznie upadły. Był założycielem dziennika „Słowo Polskie”, zamieszczał w nim własne teksty z zakresu ekonomii i statystyki. W 1888 r. wydał cenne dzieło *Nędza Galicji w cyfrach*. Powołany na prezesa TP w 1897 r., ze względu na liczne obowiązki szybko zdecydował się na złożenie tej godności.

GODZIMIR MAŁACHOWSKI (PREZES W LATACH 1898–1908)

Żył w latach 1852–1908, jego ojcem był urzędnik w Towarzystwie Kredytowym Ziemi. Studia prawnicze ukończył we Lwowie, pracował jako sędzia. W 1881 r. otworzył we Lwowie kancelarię adwokacką, szybko stał się cenionym przedstawicielem tego środowiska. W 1892 r. wszedł w skład rady miasta, w 1896 r. został prezydentem Lwowa. Jego dziesięcioletnia prezydentura była oceniana bardzo pozytywnie. Przez szereg lat (1896–1908) był posłem do Sejmu Krajowego (tu aktywnie działał w Komisji Szkolnej), w 1904 r. został posłem do parlamentu austriackiego (interesowały go przede wszystkim zagadnienia ekonomiczne, sprawy samorządowe i sądownicze). Był współzałożycielem i przez szereg lat przewodniczącym Związku Rodzicielskiego. Przed przyjęciem godności prezesa TP, przez trzy lata wchodził w skład Zarządu Towarzystwa.

Małgorzata Przeniosło

**THE PEDAGOGICAL SOCIETY IN LVIV IN THE YEARS 1868–1906
(SELECTED ISSUES)**

Founded in 1868 the Pedagogical Society in Lviv was a professional-scientific association of the Galician teachers. The Society dealt with the development of education (especially elementary), teachers' subsistence, their self-education and professional development. Among the members of the organization were also representatives of other communities, especially those interested in the improvement of the educational system in Galicia. The main office in Lviv supervised the local branches whose number grew rapidly. In 1868 there were already 19 branches established. According to the data from the 1871/1872 school year, the Society had 2,500 members. The organization published its own weekly entitled „School”. In 1906 it was decided to change the name – the Pedagogical Society was transformed into the Polish Pedagogical Society. Thus, the national character of the organization was defined more clearly. However, at that time the Ukrainian teachers had already created their own association in Eastern Galicia. The Polish Pedagogical Society existed until 1921.